

УДК 159.9+347.986

Кононенко С.В., к. психол. н., доцент;

Пономаренко В.В., викладач, ПВНЗ «Краматорський економіко-гуманітарний інститут»

РОЗВИТОК ПОЗИТИВНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ЮРИСТІВ

У статті розглядаються психологічні особливості розвитку позитивної „Я-концепції” юристів, як деякого ідеалу або еталону, тобто зразку, найбільшою мірою адекватному тій або іншій діяльності юриста, а також проблема адекватності "образу Я", його відповідності реальним особистісним характеристикам юриста.

Ключові слова: психологічні якості особистості юриста, свідомість, „Я-концепція”, розвиток позитивної „Я-концепції”, професійна свідомість, самовідношення, рефлексія, інноваційна рефлексія, компоненти розвитку „Я-концепції” юриста.

В статье рассматриваются психологические особенности развития позитивной "Я – концепции" юристов, как некоторого эталона, т.е. образца, в наибольшей степени адекватной деятельности юриста и соответствия реальным личным его характеристикам.

Ключевые слова: психологические качества личности юриста, сознание, "Я – концепция", развитие положительной "Я – концепции", профессиональное сознание, самоотношение, рефлексия, инновационная рефлексия, компоненты развития "Я – концепции" юриста.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство вимагає підготовку такого юриста, який здатний позитивно ставитися до себе і своєї професії, визначати перспективи власного особистісного та професійного зростання, способи самовдосконалення, усвідомлювати можливий спектр внутрішніх і зовнішніх причин виникаючих труднощів і проблем. Особливу значимість представляє таке системне утворення, як „Я-концепція”, оскільки в ній відображено істотне для особистості співвідношення «потенцій і тенденцій» (В.М. Мясичев [11]), її «можливостей і прагнень» (В.С. Мерлін [10]).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наукових дослідженнях, в освітній практиці і законодавчих документах стали частіше вживатися терміни, що починаються з приставки «саме», «сам», які в інтегративному вигляді характеризують людину як суб'єкта власного розвитку, суб'єкта пізнання, спілкування та професійної діяльності. Звертається увага на те, що зміст освіти повинно бути орієнтоване на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації. В освітньому процесі мова йде про необхідність виховання вмотивованої, ініціативної особистості, орієнтованої на успіх і кар'єру, на побудову та реалізацію продуктивних сценаріїв свого життєвого і професійного шляху.

В основі нових підходів до вдосконалення вищої освіти лежить ідея особистісно-орієнтованого навчання, однією зі складових якої є створення умов для розкриття потенційних можливостей кожного юриста у розвитку позитивної „Я-концепції”. Практика викладання у вузі показує, що в курсах психолого-юридичного циклу цьому не приділяється достатньої уваги, при цьому виникають протиріччя між вимогами що висуваються суспільством до рівня підготовки фахівців і рівнем розвитку позитивного самосприйняття, емоцій-

ної стабільності, особистісної зрілості, самосвідомості студента. Таким чином, сучасна вища школа потребує пошук нових психологічних підходів і педагогічних технологій, здатних вирішувати викладені протиріччя.

Звертаючись до теоретичного аналізу проблеми сутності і феномена „Я-концепції” як наукової категорії, слід зазначити, що багато аспектів є об'єктами міждисциплінарних напрямів: психолого-педагогічних, медико-біологічних і суспільних наук. Складність і багатоаспектність проблеми „Я-концепції” зумовлює множинність підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення.

Описуючи особливості дослідження феномена „Я-концепція” різними авторами, Дутчина О.Б. звернула увагу на такі дослідження:

- зміст „образу Я” – категорія, в якій індивід усвідомлює себе, свої особливості, наявність або відсутність у себе тих чи інших рис (Б.Г. Ананьєв, Р. Берн, В.С. Мерлін);

- структурні компоненти „Я-концепції”: „Я-реальне”, „Я-ідеальне”, „Я-демонстроване” та інші (І.С. Кон, К. Роджерс, В.В. Столін, І.І. Чеснокова);

- походження „Я-концепції”, яке розглядається як результат міжособистісного спілкування у ситуаціях: визначення мети (Л.В. Бороздіна, К. Левін, Ф. Хоппе); протиріччя між безпосередніми бажаннями і відповідністю поведінки власним цінностям (І.С. Кон, Ю.М. Орлов); морального вибору (Г.І. Морєва, С.Г. Якобсон); самовиховання (Р. Берн, В.П. Коломієць, Д.Б. Ельконін та ін.) [5].

Зокрема, Мясищев В.М. виділяє у відносинах особистості «емоційну», «оцінну» і «поведінкову» сторони. У його трактуванні, емоційний компонент сприяє формуванню емоційного ставлення особистості до об'єктів середовища, до інших і самого себе. Оціночний компонент сприяє сприйняттю й оцінці (усвідомленню, розумінню, поясненню) об'єктів середовища, людей і самого себе. Поведінковий компонент сприяє здійсненню вибору стратегій і тактик поведінки особистості стосовно значущих (цінних) для неї об'єктів середовища, людям і самому собі [11].

Розглянуті компоненти стали основою для розгляду структури „Я-концепції” багатьма дослідниками. Так, образ „Я” по І.С. Кону, – це соціальна установка, відношення особистості до себе, що включає три взаємопов'язані компоненти: пізнавальний, емоційний, поведінковий [8]. На думку В.Б. Ольшанського, „Я-концепція” являє собою організовану когнітивну структуру, витягнуту з власних переживань свого власного „Я” [13]. Ряд дослідників (Ю.Н. Кулюткін, В.В. Столін, Г.С. Сухобская) віддають перевагу терміну «самосвідомість», підкреслюючи надзвичайну складність структури „Я”.

Формулювання мети та постановка задачі. Визначити соціальні та психологічні складові розвитку позитивної „Я-концепції” юристів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз різних точок зору з проблеми професійної свідомості юристів показав, що цей феномен має складну структуру (Г.В. Акопов [1], Є.О. Клімов [7], Л.М. Мітіна [9]). Узагальнюючи різні теоретичні підходи до структури професійної свідомості, виникає необхідність аналізувати зміст складових професійної свідомості юриста: когнітивний, емоційно-вольовий і мотиваційно-ціннісний.

Когнітивний компонент який впливає на розвиток професійної самосвідомості є процесом віддзеркалення професійної реальності й пізнання професії, усвідомлення себе в професії й розвитку професійних якостей, необхідних для здійснення професійно-юридичної діяльності [4]. Основу когнітивної сфери професійної свідомості складають професійні знання, які розширюють кордони індивідуального досвіду юриста, відкривають можливості для його вдосконалення і розвитку.

Когнітивна складова професійної свідомості юриста включає і певний рівень професійного розвитку пізнавальної сфери особистості: професійне сприйняття, пам'ять, мислення, уява, увага, що в сукупності складає інтелектуально-пізнавальну складову професійної свідомості фахівця. Це виявляється не лише в накопиченні інформації про структурні компоненти професійної діяльності юриста і якісне опанування способів діяльності, але й у збільшенні числа описових категорій, у підвищенні рівня вибірковості, складності й інтегрованості інформації, у зростанні здатності аналізувати і продуктивно вирішувати професійні завдання.

Важливою характеристикою розвитку когнітивної складової професійної свідомості є міра усвідомлення юристом професійно значимих якостей особистості, усвідомлення співвідношення між „Я – реальне професійне” і „Я – ідеальне професійне” на різних етапах професійної підготовки [5].

Слід зауважити, що когнітивна складова професійної свідомості юриста включає і певний рівень професійного розвитку пізнавальної сфери особистості: професійне сприйняття, пам'ять, мислення, уява, увага, що в сукупності становить інтелектуально-пізнавальну складову професійної свідомості фахівця.

Це виявляється не лише в накопиченні інформації про структурні компоненти професійної діяльності юристів і якісному опануванні способів діяльності, але і в збільшенні числа описових категорій, в підвищенні рівня вибірковості, складності й інтегрованості інформації, в підвищенні здатності аналізувати і продуктивно вирішувати професійні завдання. Когнітивна складова професійної свідомості юриста включає процес професійного самопізнання, який є змістовою основою професійної самооцінки. Професійна самооцінка, у свою чергу, задає модус самовідношення і сприяє поповненню новими професійними знаннями. Підсумком роботи когнітивної сфери професійної свідомості в тимчасовому континуумі виступає професійний образ „Я” юриста, який є результатом об'єктивного пізнання самого себе. Образ „Я” юриста – це узагальнена система уявлень про себе, усвідомлення своєї належності до юридичної професії, своїх професійних умінь, це професійні наміри, що, нарешті, й визначає професійну поведінку юриста. Зміст когнітивної складової професійної свідомості юриста пропускається через емоційні компоненти свідомості людини. Засвоюючи професійні знання, педагогічні норми й цінності, юрист випробовує і виявляє певні відчуття та емоції.

Визначаючи зміст емоційно-вольового елемента професійної свідомості юриста, ми спиралися на дослідження Л.І. Бучек [3], Т.С. Кириленка [6], Е.Л. Носенко [12].

Огляд досліджень свідчить, що емоції, з одного боку, виступають внутрішніми спонуками до діяльності, а з іншого – виражають стан суб'єкта та його

ставлення до інших (С.Л. Рубінштейн [14]). При цьому емоції мають оцінний характер. Емоційно-вольовий компонент професійної свідомості відображає ставлення суб'єкта або в цілому до професійної діяльності юриста, до себе як фахівця, або до окремих професійно значущих якостей своєї особистості й діяльності у зв'язку з його потребами і мотивами. Зміст емоційно-вольового компонента професійної свідомості юриста представлений у вигляді професійного інтересу, професійного самовідношення, професійної самооцінки. Інтерес мотивує навчання, розвиток навичок і вмінь, інтелект і творчі прагнення. Будучи сполучною ланкою суб'єкта з вибраною діяльністю, він впливає на її результати, які, у свою чергу, здійснюють вплив на його розвиток. Самовідношення виступає потужною стимул-реакцією професійного й особистісного саморозвитку і самоудосконалення. Залежно від характеру стосунків до різних об'єктів соціальної дійсності юристи виявляють моральні, інтелектуальні й естетичні відчуття. До змісту емоційно-вольового компонента професійної свідомості юриста необхідно також включати емпатію та емоційну стійкість як професійно значущі особистісні якості й переживання. В основі переживань лежить ціннісно-сміслова перебудова свідомості юриста. Результатом роботи емоційно-вольового компонента професійної свідомості є переживання суб'єктом своїх досягнень як успішних або неуспішних, прагнення досягти цілей того ступеня складності, на який юрист вважає себе здатним.

Мотиваційно-ціннісний компонент професійної свідомості здійснює регуляцію юристом своєї поведінки й діяльності відповідно до юридичних норм, визначає можливість саморегуляції поведінки, здатність приймати самостійні рішення, управляти і контролювати свою поведінку. Продуктивне вирішення професійно-юридичних завдань сприяє появі у юриста нових цілей, оцінок, мотивів, установок, сенсів професійної діяльності. Реалізація свідомої регуляції поведінки й діяльності залежить від рівня розвитку волі суб'єкта. На думку В.О. Якуніна вольова регуляція передбачає перетворення заданої дії на особисте, з'єднання необхідної поведінки з професійними мотивами і цілями [16]).

На розвиток позитивної „Я-концепції” впливає суб'єктна активність юриста, яка пов'язана з такими особистісними якостями, як сила волі, цілеспрямованість, енергійність, витримка. Рівень розвитку вольових якостей зумовлює можливість свідомої саморегуляції особистості юриста. У регуляції професійної діяльності юриста і його поведінки особлива роль належить самооцінці, яка виступає механізмом і компонентом психічної діяльності. Разом із самооцінкою в системі саморегуляції як форми прояву професійної самосвідомості юриста беруть участь такі психічні компоненти особистості, як екстернальність і інтернальність, тип локалізації контролю, цінності, мотиви, рівень інтелектуального, емоційного й етичного розвитку. Важливим механізмом процесу саморегуляції є професійна рефлексія. Вона фіксує процес діяльності юриста, об'єктивізує особистісний сенс поведінки (діяльності) у професійній ситуації і робить можливою усвідомлену дію на цей процес.

Змістові компоненти професійної свідомості в реальному життєвому просторі взаємозв'язані і взаємодетерміновані й утворюють інтегральну особистісну цілісність. Ці компоненти, з одного боку, можуть втрачати певні ха-

рактеристики, властивості, а з іншого – набувають нових властивостей. Базовими компонентами, що впливають на розвиток професійної свідомості виступають професійні цінності й ціннісні орієнтації особистості. Вони утворюють фундамент змістової сторони професійної свідомості суб'єкта й виражають внутрішню основу його ставлення до дійсності. Ціннісні орієнтації юристів, виконують регулюючу і спрямовуючу функції, стимулюють діяльність юриста та його стосунки з оточуючими.

Структура професійної свідомості юриста включає ядерну частину – „Я-концепція” і підструктури: підструктура характеристик і властивостей професійної свідомості, створюючи її зміст, і підструктура функцій, в яких виявляються її властивості.

„Я-концепція” – це уявлення індивіда про самого себе як про професіонала. Важливими елементами «Я-концепції» юриста є: когнітивний, пов'язаний з усвідомленням мети професійної діяльності і себе як фахівця; емоційно-вольовий, такий, що відображає ставлення до об'єкта діяльності, і мотиваційно-ціннісний, пов'язаний з відчуттям професійної вмілості. Емоційна оцінка уявлень може бути різної інтенсивності, пов'язана зі сприйняттям себе або осудом.

Зміст першої підструктури разом з ядерною частиною включає професійні знання й уміння, професійні якості особистості, юридичні здібності, потреби, мотиви, що виконують усі разом і кожен окремо роль спонукачів дій і вчинків суб'єкта. Разом з „Я-концепцією” у змісті професійної свідомості представлені: настанова, що розуміється як внутрішня налаштованість суб'єкта на здійснення юридичної діяльності; професійна спрямованість, що розуміється як сукупність домінуючих стосунків, що виявляються по відношенню до громадян, діяльності і самого себе; професійна активність, що характеризує дієвість свідомості, значущість або особистісний сенс. Крім того, до змісту свідомості входять емоційність, емоційний настрій на професійно-юридичну діяльність, вираженням якого є відчуття професійного успіху й життєвого задоволення; знаковість як система вербальних і невербальних символів, за допомогою яких здійснюється юридичне спілкування, передача і обмін знаннями; вольові властивості особистості; рефлексивність як «інтеграційна психічна властивість суб'єкта, яка увиразнює самосприйняття змісту своєї психіки і його аналізу», свою діяльність і розуміння психіки інших людей [15, С. 46].

Розвиток позитивної „Я-концепції” юриста активізує інші компоненти та зміст професійної свідомості, який, базуючись на основі ядерної частини, тісно переплітається з нею, але при цьому будь-яка з названих властивостей, виникнувши, не втрачає своїх характеристик.

Системний аналіз структури свідомості особистості юриста показує, що професійну свідомість юриста слід розглядати як особливу форму свідомості, на яку впливає ряд об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) факторів. Проблема соціальної детермінації професійної свідомості є однією з найбільш складних і дискусійних. Упродовж тривалого часу вона зберігає свою актуальність і значимість у рішенні як психологічних, так і соціальних проблем.

Аналіз питання щодо соціальної детермінації розвитку позитивної „Я-концепції” юриста в галузі юридичної діяльності дозволяє виділити систему таких соціальних явищ, як соціально-економічна структура суспільства, рівень і категоріальна структура суспільної свідомості, існуючі в суспільстві норми моралі і права, система загальної і професійної освіти. Високий рівень вимог до професійної майстерності юриста визначає основні детермінанти формування позитивної „Я-концепції” фахівців: відповідність особистісної спрямованості фахівця обраній професії; розуміння норм діяльності і трансформація їх у самосвідомості фахівця у смислові утворення, що контролюють, оцінюють і спрямовують його діяльність; принципи й норми суспільних напрямків, у руслі яких здійснюється практична діяльність юриста; специфіка професійних проблем юриста, які відображають особливості соціокультурної ситуації у суспільстві.

Досягнення оптимального рівня розвитку професіоналізму юриста вимагає внесення змін до всіх його структурних компонентів. У процесі такого розвитку компонентів, взаємодіючи між собою, вони породжують функції – інтегруючу, активізуючу, пізнавальну, розвиваючу, соціалізуючу, регулюючу, стимулюючу. У цьому процесі виявляються різні ознаки – критерії професіоналізму юриста, розробка яких стає можливою в силу нормативності цього явища та високого рівня розвитку позитивної „Я-концепції”.

Висновки

1. На шляху формування професійної свідомості юриста постає проблема відповідності "Я" деякому ідеалу або еталону, тобто зразку, найбільшою мірою адекватному тій або іншій професії, а також проблема адекватності "образу Я", його відповідності реальним особистісним характеристикам. Вирішення цих проблем пов'язане з низкою труднощів через істотний розрив між "Я-реальним" і еталоном юриста, з одного боку, і наявністю різних шляхів досягнення необхідної відповідності, у тому числі і неадекватних, з іншого боку. Розуміння "образу Я" як установки або настановної системи, дозволяє представити його структуру як комплекс когнітивних, емоційних і поведінкових ознак, складність якого пов'язана з рівнем самосвідомості особистості. Дослідження показали, що суперечність, непослідовність "образу Я" викликає внутрішню напруженість, сумніви, коливання, невпевненість, а усвідомлення неспівпадання ідеального і реального "образу Я" може виступати рушійною силою перебудови професійної свідомості.

2. На підставі засвоєння загальнонаукових і моральних категорій формуються професійно важливі категоріальні поняття юриста, що складають основу його професійної свідомості. Категорії професійної свідомості особистості, як і людської свідомості в цілому, знаходяться в постійному розвитку. Тобто аналіз питання щодо соціальної детермінації структури професійної свідомості юриста в галузі юридичної діяльності дозволяє виділити систему таких соціальних явищ, як соціально-економічна структура суспільства, рівень і категоріальна структура суспільної свідомості, існуючі в суспільстві норми моралі і права, система загальної і професійної освіти.

3. Високий рівень вимог до професійної майстерності юриста визначає основні детермінанти формування професійної свідомості фахівців: відповід-

ність особистісної спрямованості фахівця обраній професії; розуміння норм діяльності і трансформація їх у свідомості фахівця у смислові утворення, що контролюють, оцінюють і спрямовують його діяльність; принципи й норми суспільних напрямків, у руслі яких здійснюється практична діяльність юриста; специфіка професійних проблем юриста, які відображають особливості соціокультурної ситуації у суспільстві.

4. Узагальнюючи різні теоретичні підходи до дослідження психологічних особливостей розвитку позитивної „Я-концепції” юристів, необхідно звернути увагу на такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, когнітивний, психологічного самовідношення й рефлексії, інноваційної рефлексія. Кожній зі складових сторін властиві свої специфічні змістові компоненти, які обумовлюють розвиток і реалізацію позитивної „Я-концепції” в професійній діяльності юриста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акопов Г. В. Проблемы сознания в психологии : [учеб. пособие] / Г.В. Акопов. // – М. : Изд-во МПСИ; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2004. – 232 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды / Ананьев Б. Г. – М. : Педагогика, 1980. – 230 с.
3. Бучек Л. І. Аналіз емоційної стійкості як прояву особливостей саморегуляції особистості: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.01 / Л. І. Бучек. – К., 1993. – 111 с.
4. Вировере А. Методика Дж. Келли в исследовании студенческих групп. Когнитивные стили : Тез. научно-практического семинара / А. Вировере. – Таллин, 1986. – С. 148–151.
5. Дутчина О. Б. Психологические условия и средства развития позитивной Я-концепции личности студента: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07 / О.Б. Дутчина. – Хабаровск, 2004. –186 с.
6. Кириленко Т.С. Психология : емоційна сфера особистості : [навч. посіб.] / Кириленко Т. С. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Климов Е. А. – Ростов на Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
8. Кон И. С. Психология ранней юности / Кон И.С. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
9. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Митина Л.М. – М. : Флинта: МПСИ, 1998. – 200 с.
10. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание / Мерлин В. С. – Пермь, 1990. – 110 с.
11. Мясичев В. Н. Сознание как единство отражения действительности и отношения к ней человека // Проблемы сознания. / Мясичев В. Н. – М. : 1966. – С. 126–132.
12. Носенко Е. Л. «Картина світу» як інтегруючий та гуманізуючий фактор у змісті освіти / Носенко Е. Л. – Дн-ськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1996. – 76 с.
13. Ольшанский В. Б. Психология практикам: учителям, родителям и руководителям / Ольшанский В. Б. – М. : Тривола, 1996.

14. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / Рубинштейн С. Л. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.

15. Степанов С. Ю. Рефлексивно-инновационный процесс : модель и метод изучения / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Психология творчества : общая, дифференциальная и прикладная; под ред. Я.А. Пономарева. – М. : Наука, 1990. – С. 64–91.

16. Якунин В. А. Обучение как процесс управления : психологические аспекты / Якунин В. А. – Л. : Изд. ЛГУ, 1988. – 160 с.

УДК 159.9

Косолапов О.М., начальник сектора психологічного забезпечення НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ І РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ СТРАХІВ У НАЧАЛЬНИКІВ КАРАУЛІВ ОРС ЦЗ ДСНС УКРАЇНИ

У статті наведено результати проведення психологічної корекції професійних страхів, які притаманні начальникам варт аварійно-рятувальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: професійна діяльність, страх, професійний страх, психокорекція професійних страхів.

В статті приведені результати проведення психологічної корекції професійних страхів, які притаманні начальникам караул аварійно-спасательных подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, страх, профессиональный страх, психокоррекция профессиональных страхов.

Постановка проблеми. Проблема впливу професії на особистість періодично виникає у фокусі уваги дослідників, але й дотепер залишається актуальною й недостатньо розробленою, зокрема практично відсутні психологічні дослідження щодо наявності та особливостей страхів у рятувальників, пов'язаних з виконанням професійних обов'язків, а також щодо їх психокорекції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Завдяки великій кількості досліджень феномена тривожності і страху (З. Фрейд, О. Ранк, Д. Айке, Н.Д. Левітов, Ч. Спілбергер, Ж. Нюттен, К. Ізард, Х. Хекхаузен, Ч. Рікрофт, Р. Мей, Х. Айзенк, Ф.Б. Березін, О.М. Прихожан, В.М. Остапов, А.Т. Злобін, О.Ф. Чернавський, О.М. Кузнецова, Ю.В. Щербатих) можна було б припустити, що явище, назване вказаним терміном, має чітке і загальноприйнятне визначення. Однак як у психіатрії, так і в психології перше, з чим зустрічається сучасний дослідник, це різну трактування поняття «страх»; узагальнюючи наукові погляди вітчизняних і зарубіжних психологів на страх, видно що в більшості випадків він вивчається переважно як емоція [1; 6; 7].

Як базове ми розглядаємо визначення, дане М.Г. Ярошевським: страх – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки. Не на-